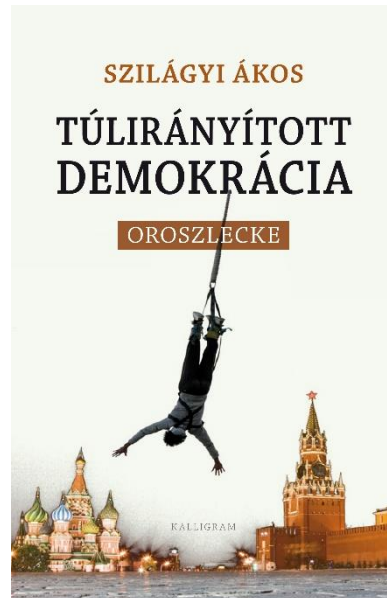

In Szilágyi Ákos: Túlirányított demokrácia. Kalligram,
2011. 11-34.l.

Si duo faciunt idem¹

„Egyszer talán lebontják majd a demokrácia büszke, sokszintes palotáját a lapos többségi kormányzás szintjére, s akkor már nem palota többé, csak szerszámoskamra, amelyben a zsarnokság fegyvereit kovácsolják.”

(J. C. Murray, katolikus teológus)

¹ A teljes könyv pdf-formátumban hozzáférhető a szerző honlapján a könyvek legördülő listán.

Most, amikor a rendszerváltás labirintusából, húsz év tekergés és kanyargás után Magyarország is kijutott végre a napvilágra és megpillantotta az illiberális demokrácia *tátongó távlatait*²; most, amikor eljön a rend is, hogy szabadságot szüljön a rendszerető állampolgároknak, talán nem minden tanulság nélkül való, ha vigyázó tekintetünket az európai kontinens távolodva közeledő, hatalmasan Ázsiába nyúló keleti tömbjére – Oroszországra vetjük.

Bármekkora is a különbség *a demokrácia államosításának* konkrét orosz és konkrét magyar útja, az irányított demokrácia *militokratikus* és *pártokratikus* modelljei között, a politikai fogantatás és az új rendszer jellegadó vonásai tekintetében legalább akkora közöttük a hasonlóság is. Ámde: *si duo faciunt idem, non est idem*. Ha ketten csinálják ugyanazt, az már nem ugyanaz. Elismerve

² E lábjegyzetben teszek ünnepélyes fogadalmat az olvasónak, hogy nem fogok minden mondatnál megállni, hogy lábjegyzetekkel, magyarázatokkal, kommentárokkal tolakodjak az olvasó és a szöveg közé, de ennél a jelzős szerkezetnél mindenképpen meg kell állnom egy pillanatra. A “ragyogva tátongó távlatok” Alekszandr Zinovjev lefordíthatatlan és megsemmisítően szatirikus szójátékára – *zijajuscsize viszoti* – utal, amely a rég kihalt szovjet ideológiai nyelv egyik állandó és tökéletesen üres kliséjének – *szijajuscsize viszoti*, azaz: ‘ragyogó távlatok’ – visszájára fordítása és ezáltal a nagy semmi ásító ürességének és jövő helyén tátongó lyuk fenyegető hívogatásának egyszerre nevetést fakasztó és hátborzongató feltárulása. *Zijajuscsize viszoti* – ezt a címet adta a matematikai logika nemzetközi hírű szovjet professzora Nyugatra csempészett és 1979-ben megjelent, és szinte azonnal számos nyelvre lefordított nagyívű menniposzi szatírájának, ennek a frenetikus humorral megírt negatív utópiának, amely az író Zinovjev nevét egycsapásra világhírűvé tette, miközben ama “tátongó távlatok” országából, saját hazájából – mint megátalkodott “disszidens”, “szovjetellenes rágalmazó”, “a Nyugat szekértolója” – emigrálni kényszerült. Magyarul mindmáig csak a gorbacsovi peresztrojka katasztrófális kifutását megjósoló *Katasztrójka* című keserűen szatirikus röpirata jelent meg.

persze a szabadság zűrzavarát megszüntető rendszerteremtésben Vlagyimir Putyin előfutár-szerepét – az orosz modell szolgálékű másolásáról, holmi „hungaroputyinizmusról” e sorok írója szerint nem lehet beszélni. És ezt nem pusztán a jogos nemzeti büszkeség mondatja vele.

Magyarország nem Kelet-Európa. Sohasem volt és nem is lett az. De nem is Nyugat-Európa, természetesen. Szűcs Jenő – e sorok írója számára mindmáig mérvadó történelmi esszéjében³ – Magyarországot úgy helyezte el Európa történelmi régiói között, mint a köztes vagy vegyes társadalmi alakulatok egyikét, amely – Csehországhoz és Lengyelországhoz hasonlóan – „keleties” és „nyugatias” alkatelemeket egyaránt tartalmaz és bár e köztes régió hol ebbe, hol abba az irányba „leng ki”, hol egyik, hol másik irányba „húz” vagy „szalad el”. „Közép-Európa” – Ady Endre metaforáját kiterjesztve – afféle komp-régió: hol ezen, hol a másik parton köt ki, de egyikén sem tud megmaradni végleg. A túlzott „kilengést” a nyugati modell felé a következő fázisban a társadalom erőteljes „keletiség” bünteti: ilyenkor mentális és intézményi szinten egyaránt a „keleties alkatelemek” erősödnek föl, amit a hivatalos politika Kelet felé fordulása csak még nyilvánvalóvá tesz, ideológiailag pedig Nyugat-ellenességgel fűszerezett napkeleti álmok szolgáltatják hozzá a bódító kísézőzénét. És

³ Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. In: Bibó-
emlékkönyv I. Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar
Szabadegyetem, Budapest-Bern, 1991.161-218.l. A tanulmány
végleges, átdolgozott szövege: Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három
történelmi régiójáról*. Magvető, 1983.

megfordítva: ha e köztes régióra, mint az a közelmúltban megesett, rátenyerel Kelet-Európa és a köztes modell „keleti irányba” leng ki, fölerősödnek a „nyugatias alkatelemek”, általánossá válik a „mi mindig is a Nyugathoz tartoztunk” érzülete és a nyugati szabadságról szőtt vágyálmok, „ősi nyugatosságunk” ködképei, mígcsak be nem következik a kilengés Nyugat felé és kezdődik előről minden.

Magyarországot tehát ma sem fenyegeti az a veszély, hogy „Kelet-Európává” válik, vagy akárcsak hogy itt is valamiféle „Putyin-rendszer” lesz az eddigi nyugatias, Nyugathoz igazodó liberális demokrácia modellje helyett. Ebből persze még nem következik, hogy ami lesz vagy lehet, az feltétlenül valami „jobb” is lesz amannál, lehet éppenséggel rosszabb is, azt jelenti csupán, hogy más lesz: a Nyugattal való túlzott „töltekezést” követő kelet-középeurópai „csömörnek” és az eltávolodásnak is megvannak a maga fokozatai és sajátos regionális változatai. Magyarországot ezidő szerint elsősorban az a veszély fenyegeti, hogy nem tudja „föltalálni” a saját történeti modelljének (általánosabban: *a magyar módnak*⁴)

⁴ Lásd erről bővebben: *Módok módosítása*. In: Szilágyi Ákos: *A kékek és a zöldek. Hideg polgárháború Magyarországon*. Palatinus, 2010. 585-675.l.) A nemzeti mentalitás vagy értéktudat, közelebbről: a kulturális hagyományban rögzült és átörökítődő sajátos, az egész közösségre jellemző észjárás, viselkedési, érintkezési stb. módok mint a társadalmi modernizáció akadályai, régóta foglalkoztatják az orosz értelmiséget és társadalomtudományt is. Legutóbb egy ebben a tárgykörben rendezett nemzetközi tudományos konferencián Andrej Koncsalovszkij foglalta össze ezzel kapcsolatos nézeteit egy érdekes előadásban, amelynek itt csak végső konklúzióját idézem: „Oroszországban egyelőre nem nagyon látszik, hogy meg akarná magát menteni, az egyhelyben topogásért égen-földön keressük a felelősöket, csak saját kultúránkban nem. Márpedig a *nemzeti mentalitás* megváltoztatása olyan kolosszális feladat, amely csakis

megfelelő politikai-gazdasági formációt, amelyet – többé-kevésbé hasonló kilengések után – föltaláltak a lengyelek, csehek, szlovákok, sőt amelyet *a maga kelet-európai módján* föltalált Oroszország is, hiszen mind az 1990-es évek utólag liberális demokráciának tekintett és államgyengeségből fakadó oligarchikus káosza, mind pedig 2000-tól kialakuló újetatista rendje tökéletesen megfelel a kelet-európai modell modernizációs ciklusainak. A kérdés tehát az – és a fontolva nyugatosító kelet-európai modell kialakulásának és működésének leírása különösképpen ebből a szempontból formálhat igényt a mai magyar olvasó figyelmére –, miben is állna akkor hát a globális kapitalizmus, az Európa Uniós tagság, a piacgazdaság, a jogállam, a parlamentáris demokrácia feltételei között a „középeurópai” vagy „kelet-középeurópai” köztes regionális modellnek megfelelő *megtalált* magyar változat?

A demokratikus zsarnokság

A liberális demokráciában és a liberális piacgazdaságban a magyar társadalom húsz év alatt is képtelen volt igazán, teljesen, visszafordíthatatlanul berendezkedni; húsz év alatt sem tudta magához idomítani,

akkor oldható meg, ha Oroszország politikai, szellemi és más társadalmi vezetői felfogják végre, hogy egy demokráciára és szociális igazságosságra törekvő rendszer megteremtésének útjában nagy mértékben éppen a mi saját hagyományos kulturális értékeink állnak. Minden kísérlet arra, hogy ezt a demokratikus társadalmat kívülről, ilyen-olyan külföldi tanácsadók vagy az állam segítségével vezessék be, kudarcra van ítélve.” (Andrej Koncsalovszkij: *Russzkaja mentalnoszty i mirovoj civilizacionnij processz*. In: <http://www.polit.ru/analytics/2010/07/12/mentality.html>)

használatba venni, saját politikai testévé élni-szenvedni, társadalmi életvilága „húsával” benőni az államszocializmus közel negyven éve után készen kapott, s úgyszólván kívülről és felülről bevezetett *nyugati típusú, azaz liberális* demokráciát. Inkább csak igénybe vette és használta, mint valami sokat reklámozott szolgáltatást, és amikor kiderült, hogy ez nem egészen az, hogy nem felel meg sem a reklámképnek, sem annak az álomképnek, amit az államszocializmus évtizedeiben felépített róla, akkor le akarta mondani. Kiderült, hogy a szabadság felelősséggel, gonddal és bajjal, konfliktusokkal, rendetlenséggel, kockázatokkal jár, hogy *automatikusan* semmit nem garantál senkinek; hogy nemcsak rendet szülhet, de anarchiát is; hogy újfajta egyenlőtlenségek, hatalmi visszaélések, kriminális és korrupciós összefonódások lehetőségét teremti meg, különösképpen akkor, ha nem tudnak vagy nem akarnak élni vele; ha a politikai közösséget alkotó egyénekből hiányzik a készség, a képesség és hajlandóság a kezdeményezésre, az összefogásra, közös ügyeik együttes intézésére, ha *kényelemből, restségből, tehetetlenségből, önzésből* lemondanak a politikai közösséget (a népet) megillető szuverenitásról, teljes egészében átengedik a hatalom gyakorlását többé-kevésbé rokon- vagy ellenszenves oligarchikus klánoknak vagy politikai korporációknak, illetve hatalomüzleti vállalkozásoknak; ha a közös ügyeket nem saját személyes ügyüknek, a velük való foglalkozást felesleges idő- és energiapocsékolásnak tekintik; ha kizárólag magánboldogulásukon, ilyen-olyan kerülőutak,

különutak kiügyeskedésén, a törvények megkerülésén jár az eszük; ha egyesegyedül saját javukat és saját egyéni hasznukat nézik, és ennek érdekében készek skrupulusok nélkül felrúgni a társadalmi együttélés összes írott és íratlan, morális és politikai szabályát: „mért legyek én tisztességes, kiterítenek úgylis!” – ahogyan az „Istentől elhagyott” világállapotban az egyes ember előtt álló két út egyiket, nevezetes hexameterében József Attila jellemezte. Így jutnak el aztán az egyének oda, hogy önként mondanak le az autonómiáról, a hatalom kontrolljáról, a csak *közösen* birtokolható és gyakorolható szabadságról (minek is kellene az nekik, ha *egyénileg* semmi hasznát sem veszik, a politikai közösség bénultsága, inerciája vagy passzivitása folytán pedig ama szabadság a szüntelen zűrzavar, rendetlenség forrása, amellyel szemben *egyénileg* még saját javaikat sem képesek megvédelmezni. Észre sem veszik, eleve nem érdekli őket, hogy szép lassan elveszik, elkunyerálják, ellopják tőlük legfontosabb *közös javukat* (tőlük ugyan lophatják, hiszen nem volt az övék sohasem!); netán egyenesen várják, sürgetik már, hogy vegyék el, vissza akarják szolgáltatni annak, aki rájuk sózta ezt a használhatatlan holmit, ezt a „nyugati bóvlit”, amivel csak a baj meg a gond van. Mikor aztán a visszavételt lebonyolító Nagy Szabadságtipró megérkezik, hogy a tőle elvárt módon államosítsa a szabadságot, és az államosított szabadság kökemény rendje és totális kontrollja teljes súlyával nehezedik rá az önző magánemberek tömegére, azok feljajdulnak és vádlón a „zsarnokra” mutogatnak, holott önmagukra kellene mutogatniuk. Nem értik, hogy a

zsarnokság az atomizálódott, anómiás társadalom legsajátabb műve, mert nemcsak az autonóm egyének összefogásán és együttműködésén felépülő szabadság rendje közös mű, hanem az autonómiáról lemondó, a szabadság felelőssége elől menekülő, izolált magánegyének széthúzásán és egymás iránti bizalmatlanságán felépülő zsarnokság is közös mű, beleértve ebbe a *demokratikus zsarnokságokat* is, melyeknek fenyegető veszedelméről az amerikai demokrácia kapcsán nevezetes művében Alexis de Tocqueville beszélt a 19. század közepén.

A *demokratikus zsarnokság* minden *polgári* demokráciában benne rejlő veszély, de csak akkor törhet elő, ha a polgárok a könnyen szerzett vagy ajándékba kapott szabadság terhét le akarják rázni magukról és a politikai cselekvést, a közös ügyek intézését teljes egészében átengedik a gondoskodó államnak, aki ezáltal zsarnoki hatalomra tesz szert. Ezzel veszi kezdetét az a történelmileg *újfajta*, eladdig ismeretlen elnyomás, amelyet Tocqueville látnoki éleslátással ír le Amerika-könyvében, megkülönböztetve a minden demokratikus népet fenyegető zsarnokságot a „legrosszabb demokratikus zsarnokságtól”:

„Megpróbálok elképzelni – írja –, *milyen új jellegzetességei lehetnének a zsarnokságnak a világban*: olyan egymáshoz hasonló és egyenlő emberek tömegélt látom, akik szüntelenül önmaguk körül forognak, hogy kicsinyes és közönséges örömeiket szerezzék maguknak, s ez betölti lelküket, Mindnyájan magányosak, a többiek sorsához semmi közük: számukra az egész emberiséget gyermekeik és közeli barátaik jelentik; ami pedig

honfitárait illeti, mellettük élnek, de nem látják őket; megérintik, de egyáltalán nem érzékelik őket; csak önmagukban és önmagukért léteznek, s ha a család még megmaradt is számukra, hazájuk már nincs többé. Fölöttük pedig ott lebeg egy végtelen és oltalmazó hatalom, amely egymaga akar gondoskodni kedvteléseikről és örködni sorsuk felett. Ez a hatalom kizárólagos, részletekbe hatoló, rendszeres, előrelátó és szelíd. Az atyai hatalomhoz hasonlítanak, ha célja, mint ez utóbbinak, szintén a férfikorra való felkészítés volna; ám éppen ellenkezőleg, *minden vágya végérvényesen gyermeki szinten tartani a polgárokat*; szereti, ha mulatnak (értsd: szórakoznak – Sz.Á.) az emberek, ám akkor csak a multságon (szórakozáson – Sz.Á.) járjon az eszük. Készségesen munkálkodik boldogságukért; ám ennek kizárólagos forrása és föltétlen ura ő akar lenni; gondoskodik biztonságukról, előre látja és kielégíti szükségleteiket, megkönnyíti örömeik megszerzését, elintézi főbb ügyeiket, irányítja iparukat, szabályozza örökösödésüket, elosztja örökségüket; *miért nem akarja mindjárt a gondolkodás zűrzavarától és az élet gyötrelmeitől is megszabadítani őket?* (...) Ha már így szép sorjában a hatalmába kerített és átformált minden embert, az uralkodó az egész társadalomra ráteszi a kezét; a felszínre bonyolult, aprólékos és egységes kis törvényekből sző hálót...nem töri meg az akaraterőt, csak ellágyítja, meghajlítja és irányítja; ritkán kényszeríti cselekvésre az embereket, ám mindig ellenzi azt, amit tesznek; ...nem zsarnokoskodik a nemzetek fölött, csak gúzsba köti, elnyomja, elgyengíti, megszükkíti, bárgyúvá teszi, s végül

félénk, iparkodó nyájja alacsonyítja mindegyiket, pásztoruk pedig a kormány lesz.”⁵

Ez a demokratikus zsarnokság kifejlésének általános képlete, amely többé-kevésbé minden mai demokratikus államra és nemzetre vonatkoztatható: „Kortársainkat két, egymásnak ellentmondó szenvedély hajtja szüntelen: szükségesnek érzik, hogy vezessék őket, ám szabadok akarnak lenni. Mivel e két ellentétes ösztön egyikét sem tudják kiirtani magukból, egyszerre mindkettőnek eleget akarnak tenni. Elképzelnék egy egyedüli, mindenható, oltalmazó, ám az állampolgárok által választott hatalmat. A központosítást és a népuralmat összekombinálják. Ez némi megnyugvást ad nekik. Azzal vigasztalódnak, hogy van oltalmazójuk és az oltalmazójukat ők maguk választották. *Minden ember eltűri, hogy megláncolják, mert látja, hogy a lánc másik végét nem egy ember, nem is egy osztály, hanem maga a nép tartja. Olyan rendszer ez melyben az állampolgárok arra a kis időre, míg urukat kijelölik, kilépnek a függőségből, majd ugyanoda térnek vissza.* Manapság rengetegen vannak, akik igen könnyen kiegyeznek a zsarnokoskodó közigazgatás és a népuralom efféle kompromisszumával, s akik kellőképpen biztosítva látják az egyéni szabadságot, holott kiszolgáltatják a nemzeti hatalomnak. Én nem érem be ennyivel. *Engem nem is az uralkodó milyensége, hanem inkább a behódolás érdek.*”⁶ De ez még nem legrosszabb a demokratikus zsarnokság. A legrosszabbat Tocqueville e szavakkal állítja

⁵ Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*, i.m. 972-973.1.

⁶ I.m. 974. 1.

szembe az átlagosan rosszal: „*Nem tagadom azonban, hogy még az efféle alkotmány is sokkalta kedvezőbb volna, mint az, amely egyetlen emberre vagy egy felelőtlen testületre bízna a már központosított hatalmat. A demokratikus zsarnokság összes lehetséges változatai közül bizonyos ez utóbbi volna a legrosszabb.*”⁷ Nos, ha általában a fogyasztói társadalomhoz tartozó „jóléti államot” és a liberális típusú tömegdemokráciát átlagosan rossznak, „normális” demokratikus zsarnokságnak tekinthetjük, akkor az utóbbit az illiberális és egyszersmind populista tömegdemokráciának megfelelő legrosszabb demokratikus zsarnokságnak. Ebben a könyvben erről a legrosszabb demokratikus zsarnokságról lesz szó, anélkül azonban, hogy a szerző osztaná a fogyasztói tömegdemokráciák demokratikus zsarnokságának „normális” típusával kapcsolatos liberális illúziókat.

Konszolidáció vagy forradalom?

A különös közösség saját életvilágként, belülről elfogadott és megélt rendjeként ki nem bontott, idegen jövevénynek, veszélyes idegennek vagy valamiféle szolgáltatásnak tekintett politikai szabadság az általános korrupció és viszálykodás szabadságává válik, a pluralizmus, az autonómia a társadalmi kontrollátlanság mellett a meghasonlás és zűrzavar forrása lesz, ami fokozza a kormányzati kényszer alkalmazásának szükségességét, ami végül elvezethet az autoritárius kormányzásig is;

⁷ U.o.

társadalmi aktivitás, összefogásra, egyesülésre való készség, erős civiltársadalom hiányában az egyének államtól való függőségük elvesztését katasztrófaként, a vállalkozás szabadságát és a versenyt gyötrelmes kényszerként és kiszolgáltatottságként, a piacgazdaság kalkulatív racionalitását szabadrablásként, az országhatárok gazdasági átjárhatóságát, a nemzetállam nemzetekfölötti politikai és gazdasági szervezetekbe való betagolódását a nemzeti szuverenitás elvesztéseként élik meg, és ellenségesen helyezkednek szembe vele. A populista pártok ezt a szabadságellenes, piacellenes közhangulatot, a demokráciával szemben megnyilvánuló társadalmi közömbösséget igyekeznek saját politikai hasznukra fordítani, amikor magából a liberális demokráciából és a piacgazdaságból, s nem a társadalom önszerveződésre, autonóm cselekvésre való képtelenségéből, illetve az önszerveződést elősegítő demokratikus politika teljes elmaradásából eredeztetik a zűrzavart és a hanyatlást, úgy állítva be a szabadság közügyét, mintha az csak egy maroknyi élőködőnek, spekulánsnak, külső és belső „idegennek” a magánügye, népellenes és nemzetellenes ügy lenne, miközben persze ők maguk mint harácsoló típusú politikai vállalkozók, kihasználva a rend iránti piaci kereslet égbeszökését, a legrosszabb minőségű renddel, szabadságszűkítő vagy szabadságellenes autoritárius rendpótlékokkal kereskednek.

Nem csoda, ha ilyen körülmények között a társadalom bénultan vergődő, passzívan várakozó, magát tehetetlennek és kiszolgáltatottnak érző többsége *kelet-*

európai módra a „megmentő”, „gondviselő”, „újraelosztó” államba veti minden bizodalját és olyanokat juttat hatalomra, akik a tényleges zavarok felszámolását a szabadság felszámolásaként, ennek garanciáját pedig hatalmuk leválthatatlanságaként képzelték el és valósítják is meg. Pontosan ez történt Magyarországon. A pártok hataloméért folyó parlamentáris küzdelmében (mely a „leválthatatlan párt” 2002-es sima parlamenti-választási leváltása után hideg polgárháborúba csapott át), a nyitott, pluralista, fékekre és ellensúlyokra épülő hatalmi rendszer ellenfelei éppen erre az ösztársadalmi – a globális gazdasági válság hatására különösen felfokozódó – kétségbeesésre és rossz közérzetre, államvárásra-csodavárásra játszottak rá szüntelen; erre építve próbál ma – rövid távon talán sikeresen, hosszú távon viszont ösztársadalmi katasztrófát kockáztatva – „új rendszert” bevezetni az általa „népforradalomként” interpretált „utolsó” parlamenti választásokon” kétharmados parlamenti többséget szerzett populista hatalompárt. A több mint politikai feladat azonban nem a liberális demokrácia és a versenygazdaság „forradalmi” szétverése, kétharmados-etatista legázolása és intézményi „gleichhaltolása” lett volna, hanem a kellően megalapozott szakmai kompetencia, főként pedig politikai minőség hiányában, részben a rákényszerített hideg polgárháború miatt is *kapkodva, rosszul és – az utolsó háromnegy év szakértői kormányzásának kivételével – egyre rosszabbul kormányzó*, a hatalomban eltöltött hosszú idő alatt végletesen korrumpálódott és lejáratódott koalíciós kormányzat leváltása és *ezzel* a liberális demokrácia

megmentése és konszolidálása, még hozzá a társadalmi önszerveződés feltételeinek megteremtésével, az autonóm társadalmi szervezeteknek a demokratikus döntési és irányítási folyamatba való bevonása révén. A közhatalomnak a kétharmados *parlamenti* többségre mint Nép-Isten végakarására hivatkozó teljes kisajátítása – a többség zsarnoksága – helyett a közhatalom társadalmasítása és a többség demokráciájának megteremtése lett volna a feladat. Ez persze nemhogy egy populista pártnak, de még egy jobboldali konzervatív vagy baloldali szociáldemokrata pártnak is túl sok lett volna a demokratikus jóból. Egy abszolút többséget szerzett konzervatív jobboldali párttól csak azt lehetett volna elvárni, hogy a politikailag gerjesztett háborús politikai pszichózis, a társadalom polgárháborús jellegű kettészakítása és az állam demokratikus működését is kikezdő zűrzavar időszaka után, konszolidálják, és ne felszámolják a liberális demokrácia rendszerét.

Egy ilyen konszolidáció nagyobb állami feladatvállalást, a közhatalom és a magánérdekek világának szigorú különválasztását, a korrupciós struktúrák megtörését, a nemzetállam gazdasági szuverenitásának erősítését feltételezte volna, de nem az állam túlterjeszkedése és onnipotenciája, nem a többség zsarnoksága értelmében, hanem abban az értelemben, hogy az állam létrehozza azokat az új intézményi, szervezeti közvetítéseket, amelyek a *társadalom* számára megkönnyítik a szabadság technikáinak elsajátítását, az aktív alkalmazkodást az új feltételekhez, a mentális és

viselkedésmódbeli felzárkózást azokhoz a páratlan lehetőségekhez – de csak lehetőségekhez! –, amelyeket a liberális demokrácia biztosít. Mert igaz az, amit egykor Dosztojevszkij kajánul megjegyzett a nyugati szabadságról, hogy a szabadság nem ad minden egyes állampolgárnak egy-egy milliócskát is, ami nélkül viszont az ember nemigen tekinthető szabadnak, hiszen nem tehet meg bármit, amit akar, inkább vele tehetnek meg bármit (hagyjuk most, mennyiben kielégítő definíciója a szabadságnak vagy akár csak a *polgári* szabadságnak!). Ad viszont a szabadság *lehetőséget* azoknak az érintkezési módoknak és eszközöknek az elsajátítására, amelyekkel a szóban forgó jelképes „milliócska”⁸ elérhető, de legalábbis a létezés anyagi feltételei megteremthetőek. Ha a szabadság ezt sem képes szavatolni, akkor bizony lyukas fityinget sem ér. Persze, a szabadság nem valamilyen jótékony fantom vagy demiurgosz, hanem maga a demokratikus köztársaság, olyan, amilyen ez a köztársaság, ennek kormánya és népe, és annyi, amennyit ez a nép és kormányzat a szabadság *lehetőségéből* képes a szabadság *valóságára* váltani. A demokratikus kormányzat egyik fő feladata éppen az, hogy biztosítsa ennek feltételeit, egyebek mellett azzal is, hogy *a szabadság technikáinak* elsajátításához – a szabadsággal

⁸ “Liberté, égalité, fraternité. Nagyon helyes, kérem. Mi a liberté? Szabadság. Milyen szabadság? – Egyenlő szabadság mindenkinek, hogy a törvény határain belül azt tegye, amit jónak lát. Mikor teheti az ember azt, amit jónak lát? Ha van egy millója. Ad-e a szabadság mindenkinek egy-egy milliót? Nem. Mi az ember egy millió nélkül? Az ember egy millió nélkül nem az, aki mindent tehet, amit akar, hanem az, akivel azt csinálhatnak, amit akarnak.” (F.M. Dosztojevszkij: *Téli feljegyzések nyári élményekről*. In: *Tanulmányok, levelek, vallomások*. Magyar Helikon, 1972. 294. l.)

való élni tudáshoz – szükséges társadalmi és szakmai tudások, készségek, szervezőmódok elérhetőségét a társadalom minden tagja számára biztosítja. Máskülönben a szabadság lehetősége kimérává, ajándékai hamisgyönggyé, a lehetőségének valóráváltásához szükséges önállóság, kezdeményezőkézség, felelősség pedig nyomasztó teherrel válik az egyének többsége számára, ami elől a szabadságnélküliség rendjéhez hátrálnak vissza és a kockázatos szabadság meglett emberhez méltó rendjével szemben az autoritárius rend szabadság-nélküli biztonságát részesítik előnyben, legalábbis addig, amíg e rend keménysége nem kezdi jobban nyomni őket, mint a szabadság oly nyűgösnek érzett „rendetlensége”.

A liberális demokrácia konzervatív jobboldali konszolidációja egyelőre valóra váltatlan maradt Magyarországon. Helyette kezdetét vette az államból vezérelt „forradalom” ennek összes destabilizáló, felforgató és – már rövid távon is – végzetes következményével. A politikai, gazdasági, társadalmi élet folyamatai és szereplői fölötti minél teljesebb *hatalmi kontroll* igényének, amely szükségképpen magában foglalta a kontrollt megvalósító hatalom kontrollálhatatlanságát (vagy legalábbis kontrolljának minimalizálását) rövid idő alatt szétzúzta vagy végletesen beszűkítette azokat a szervezeti, intézményi és személyes autonómiákat, amelyek a nem-irányított demokrácia rendszerében léteztek, természetesen a poliarchikus pluralizmus összes belső problémájával és a kölcsönös kontroll hiányából fakadó veszélyével együtt (beleértve ebbe bizonyos magánszervezetek, például a

multinacionális vállalatok vagy a pénzintézetek *tényleges* kontrollálatlanságát), amelyek a koraérett magyar liberális demokrácia működési zavarainak, végsőleg pedig bukásának is fő okát képezték. Mindenesetre a „régis rendszer”, amely ha akadozva és elégtelenül is, de működött, ez idő szerint már nem működik; új rendszer – akár a legrosszabb rendszer – pedig még nem. A zűrzavar, a „hidegpolgárháborús” majdnem-interregnum után a „régis rendszer” államforradalmi szétzúzásával – a hatalomgyakorlók és a politikai, szakmai, társadalmi intézmények *kölcsönös kontrollját* biztosító intézmények, szervezetek autonómiájának visszaszorításával vagy felszámolásával; a végrehajtó hatalom egyoldalú kontrolljának a politikai, gazdasági és kulturális élet egészére való kiterjesztésével; a hatalmi ellensúlyok és fékek rendszerének működésen kívül helyezésével – nemhogy megszűnt volna, de még fokozódott is. Igaz, a régis rendszer működésének blokkolásából, a voluntarista gazdaságpolitikából fakadó zűrzavar – az omnipotens, mindent kontrollja alá hajtó hatalom megfélemlítő erejének, az általános eltanácstalanodásnak, főként pedig a politikai alternatívánélküliségnek köszönhetően – jelenleg még nem ölt látványos formákat: nincsen sem gazdasági szükségállapot, sem államcsőd, sem pedig utcai zavargások. Ha sikerülni fog létrehozni a megígért új rendszert – a „többség zsarnokságára”⁹ épülő, a jogállamiságot és a

⁹ A “többség zsarnoksága” kifejezés Alexis de Tocqueville-től, a politikai filozófia zseniális előfutárától származik, aki egész fejezetet szentel a jelenségnek *Az amerikai demokrácia* című, 1835-ben írott úttörő művében, a többség zsarnokságát enyhítő hatalmi és társadalmi

liberális demokráciát beszűkítő etatista abszolútizmus rendszerét –, kérdés sikerülni fog-e és *milyen áron* fog sikerülni konszolidálni azt?

Oroszországban az illiberális rendszerváltás (vagy rendszermódosítás) 2000-ben másként ment végbe és az irányított demokrácia konszolidált rendszerének jellegadó vonásai is mások. Putyin – dacolva az „államforradalmak” nagy múltú keleteurópai politikai hagyományával – a teljhatalom birtokában sem indított „forradalmat” – az intézményi működéseket szétziláló, az érvényes törvényeket felfüggesztő, mindent destabilizáló, többé-kevésbé mindenkit egzisztenciális bizonytalanságba taszító „forradalmat” – sem a „rossz/idegen/ellenséges rendszer”, sem a „csökkent/ostoba/élhetetlen nép” ellen. Ellenkezőleg: kifejezetten konzervatív rendteremtőként lépett fel a tényleges káosszal, a törvény általános semmibe vételével szemben és – nem titkolt pragmatizmussal, a társadalmi szereplőkkel folytatott tárgyalások és alkuk útján – az állam elemi teljesítőképességének helyreállításával minden módon

ellensúlyokra (például a közigazgatási decentralizáció hiánya, a jogászszellem ellensúlya, az esküdtszék) is kitérve. “Mert hát kollektív értelemben véve mi más a többség, mint olyan egyén, akinek nézetei és legtöbbször az érdekei is ellentétesek egy másik – kisebbségnek nevezett – egyénével? – fejtegi Tocqueville. – Ha pedig feltesszük, hogy egy teljhatalommal felruházott ember visszaélhet vele ellenfeleivel szemben, miért ne feltételezhetnénk ezt egy többségről? Vajon az emberek azzal, hogy egyesülnek, megváltoztatták-e jellemüket? Vajon erősebbekké válva a türelmük is növekedett az akadályok láttán? Nem hiszem; s mivel egyvalakinek nem adtam meg a teljhatalmat, több embernek sem adom meg soha. (...) Úgy vélem tehát, mindig kell lennie egy társadalmi hatalomnak, amelyik az összes többi fölött áll; *ám veszélyben hiszem a szabadságot, ha e hatalom nem ütközik semmiféle akadályba, mely visszafogná menetét és időt adna neki, hogy mérsékelje önmagát.*” (Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Európa Könyvkiadó, 1993. 361-362.l. Kiemelés – Sz.Á.)

az adott rendszer konszolidálására törekedett. A „forradalom” szó – ha nem is valamilyen politikai érték-konzervativizmus filozófiájának, inkább a káoszt káosszal tetéző radikalizmustól való pragmatikus irtózása miatt – soha el nem hagyta a száját. Nem valami öregkori gyengeség vagy rejtélyes okokból, esetleg haszonlesésből fakadó behódolás volt az oka annak, az ex-kágébés rendteremtőt a *Gulág-szigetvilág* KGB üldözte szerzője, Alekszandr Szolzsenyicin, az orosz konzervatív jobboldaliság emblematikus alakja hatalomra kerülése első pillanatától olyan lelkesen fogadta, ahogyan az sem véletlen, hogy Putyin egyik politikai eszményképe az a tragikus sorsú konzervatív reformer miniszterelnök, Sztolipin lett, akit Szolzsenyicin helyezett politikai publicisztikája és *Vörös kerék* című történelmi regényfolyam centrumába azon az alapon, hogy a cári korszak egyetlen politikusa volt, aki konzervatív reformjaival *elháríthatta volna az 1917-es orosz forradalom katasztrófáját*, ha nem esik összeesküvés áldozatául. Mi sem lett volna könnyebb Oroszországban, mint populista forradalmárként – etnikai vagy szociális alapon – a „kisajátítók kisajátítójaként”, Nyugat-ellenesen, piac-ellenesen és demokrácia-ellenesen fellépni 2000-ben, mint azt Zsirinovszkij és Zjuganov populista pártjainak népszerűsége és választói bázisuk együttes nagysága mutatták. Putyin és politikai csapata mégsem ezt tették, sőt, éppen arra törekedtek, hogy mindenféle „forradalmi” végkifejletnek elejét vegyék: erre kaptak politikai felhatalmazást *a létező, nem túl erős orosz középosztálytól*, a társadalom többsége csak az után csatlakozott hozzájuk,

hogyan helyreállították az államot és az képessé vált elemi újraelosztó szerepének betöltésére. Így vagy úgy, a putyini ellenelit számára nem volt és nincs rosszabb csengésű hívószó, mint a „forradalom” és nemcsak „1917” vagy „1991”, „1993” vészterhes emléke vagy az úgynevezett „színes forradalmak” miatt, hanem azért, mert a formálódóban levő, nem túl erős orosz középosztályt – mondjuk ki: a tulajdont szerzett vagy szerezni akaró középosztályt – képviselték, azokat, akik, ha nem is gazdagodtak meg a rendszerváltás során mértéktelenül, mindenesetre gyarapodtak és mind egzisztenciális, mind politikai értelemben volt veszítenivalójuk: „nem mintha ők maguk elégedettek lennének pillanatnyi vagyonukkal, vagy természetűl fogva borzadnának egy olyan forradalomtól, amelynek koncát felosztanák egymás közt, de kellemetlenségétől mentesülnének – mint Tocquville írta a „demokratikus társadalmakról”, amelyekben a nagy többséget „a sem gazdagok, se nem szegények” alkotják, „akik elég tehetősek ahhoz, hogy óhajtsák a rendet, ám annyijuk nincs, hogy irigységet keltsenek”. – Páratlan sóvárgással igyekeznek meggazdagodni; a bökkenő csak az, hogy nem tudják, kitől szerezzenek. A társadalmi rend, amely állandóan vágyakat ébreszt bennük, ugyanakkor szükségszerű határok közé szorítja e vágyakat. (...) A demokráciák népei természetűl fogva nem kívánják a forradalmat, sőt félnek tőlük. (Bizony, még a „felülről” jött forradalmaktól, az állami rablást legitimáló pseudo-forradalmaktól is – Sz.Á.) Nincs forradalom, amely kisebb vagy nagyobb mértékben ne fenyegetné a már megszerzett

tulajdont. A demokratikus országok lakóinak többsége tulajdonos; nemcsak vagyonuk van, de létfeltételeik is olyanok, hogy az emberek a tulajdonukat becsülik a legtöbbszörre.”¹⁰

De bármilyen jelleget fog is öltetni a pluralista demokráciát felváltó és a 2010-es populista „fülkeforradalom” vezetője által meglehetősen körvonalazatlanul „nemzeti együttműködésnek”

¹⁰ Alexis de Tocqueville, i.m. 894. l. – Kiemelés – Sz.Á. Érdemes talán ezen a ponton a fejtegetés egy másik részét is fölidézni, amelyből világosan kitűnik, milyen végzetes következményekkel jár minden populista módon forradalmi (vagyis álforradalmi) politikára nézve a középosztály (vagy széles középosztályi csoportok) egzisztenciális biztonságérzetének minden kikezdése (beleértve ebbe a középosztályi tőkék újraelosztását is: “...a tulajdonhoz fűződő érzések sehol sem erősebbek és makaccsabbak, mint a középosztályban. A szegények gyakran alig törődnek azzal, amijük van, mert sokkal inkább szenvednek attól, ami hiányzik nekik, mintsem élvezik a meglévő keveset. (...) Azok az emberek, akik a gazdagságtól és a szegénységtől egyaránt távol eső kényelemben élnek, javaiknak rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak. Mivel még közel állnak a szegénységhez, közelről látják szigorát, és rettegnek tőle; a nélkülözéstől csak egy aprócska családi vagyon választja el őket, amely összes reménységük és aggodalmuk tárgya. A vele járó állandó gondok miatt egyre többet törődnek vele, a növelésére irányuló mindennapos erőfeszítések miatt egyre jobban ragaszkodnak hozzá. A gondolat, hogy a legcsekélyebb részétől is megváljanak, elviselhetetlen számukra, teljes elvesztését pedig úgy tekintik, mint a legnagyobb sorscsapást. (...) A demokratikus társadalmak polgárainak nagy része tehát nem látja tisztán, mit nyerhetne egy forradalommal, de minden percben ezernyi módon érzi, mit veszíthene vele.” (I.m. 895.l. – Kiemelés – Sz. Á.) Nem elitcsoportok raffinált vagy bölcs alkujja, hanem csakis egy ilyen típusú, nagy létszámú középosztály léte adhat magyarázatot az 1989-90-es magyar rendszerváltás lebonyolításának békés, a közóhajnak megfelelően forradalom-kerülő, a forradalmat szinte szabotáló útjára, amelyben a mindenféle erőszakos megrázkódtatástól való általános középosztályi félelem fejeződött ki. Hogy miként jutott el (vagy jutatták el “jóakarói”) a magyar középosztályt a “hideg polgárháborúig” és a “hideg forradalomig”, arról bővebben *A kékek és a zöldek – Hideg polgárháború Magyarországon* című könyvemben írtam. Lásd a könyv *Két középosztály közt, egy hazáért* című negyedik fejezetét: Szilágyi Ákos: *A kékek és a zöldek*. Palatinus, 2010. 269-419.l.

megnevezett új rendszer, ennek a konszolidálása sem maradhat el. Konszolidálni azonban még nem-demokratikus rendszert is csak úgy lehet, ha az képes biztosítani a társadalom számára a benne való berendezkedés feltételeit, közöttük is első helyen a – minden hatalmi ágat maga alá rendelő végrehajtó hatalom mértéktelenségéből fakadó – voluntarista önkény megszűnését, vagyis a mindenkire érvényes, ötpercenként nem felülírt törvényeket és játékszabályokat, a kiszámítható életviszonyokat, a magánélet és magántulajdon szentségét, a szociális és ökológiai biztonságát és – nem utolsó sorban – a bármily csekély mértékű legyen is, az egyenletes anyagi gyarapodás perspektíváját az egyének többsége számára.

Orosz tükör

A kelet-európai vagy orosz modell vázlatos bemutatása afféle tükörként vagy nagyítóüvegként szolgál a magyar olvasónak ebben a könyvben, amelyen át elefántméretekben pillanthatja meg mindazt, ami Magyarországon ez idő szerint még csak bolhaméretekben ugrándozik. A magyar rendszer, ha forradalmi gyorsasággal, de még csak az első bizonytalan lépéseket tette meg azon az úton, amelynek a konzervatív komótosággal haladó orosz rendszer tíz év alatt már a végére is jutott. Ha tehát saját jelenünket a putyini Oroszország látószögéből vesszük

szemügyre, akkor bizonyos értelemben a jövőnket is látni fogjuk.

A Putyin teremtette és konszolidálta új rendszer leírásával azt kívánom közelebbről bemutatni, hogyan fest a gyakorlatban az a demokrácia, amelyben szigorúan jogállami keretek között *göngyölik fel* vagy legalábbis *szűkítik be* a jogállam működését; a demokratikus procedúrák és normák legszigorúbb betartásával törlik el vagy törik meg a demokratikus procedúrákat és normákat; szigorúan a hatalmi ágak elválasztása és a hatalom-megosztás elvi alapján központosítják a hatalmat és egyesítik *egyetlen kézben* a hatalmi ágak szertefutó intézményi és személyi szárait, hogy aztán ezen a módon végül is a végrehajtó hatalom, közelebbről pedig maga a Nagy Végrehajtó gyámsága, védnöksége, gondnoksága alá vonják a még gyöngye, éretlen demokráciát, megvédelmezzék mindazokkal a velejükig romlott külső és belső, alsó és felső hatalmakkal szemben, melyek pedig már eddig is oly rútul kihasználták e demokráciák éretlenségét, megrontották kifejeletlen politikai testét és gyermeki lelkét, bemocskolták szűzi ártatlanságát.

A következőkben tehát a szabadság embertelen igájába hajtott, minden módon megrontott kiskorú népek felszabadításának Kelet-Európában mindezidáig legkövetkezetesebb és legsikeresebb – *konzervatív* és *militokratikus* – útját fogom nagy vonalakban bemutatni, azt, amelyen Oroszország halad a harmadik évezredforduló óta. Oroszországban, a 90-es években valóban káosz felé sodródó irányított liberális demokrácia *etatista beszűkítése*

az új évezred első évtizedében, amely már mögöttünk van, valóban egyfajta belső *rendszerelváltás* jellegét öltötte, és mindmáig jelentős társadalmi elfogadottságot élvez. Az illiberális orosz rendszerelváltás véghezviteléhez, egy új rendszer megalapozásához azonban önmagában nem lett volna elegendő az 1991-1993-as oligarchikus-liberális orosz rendszerelváltás csalódottjainak, veszteseinek – mondjuk ki: az állam mindenféle gondoskodása és védelme nélkül maradt, magukra hagyott és magukról gondoskodni képtelen orosz tömegeknek – az érzelmi lázadása, sem pedig az, hogy a káosz felé sodródó államban megerősödött az illiberális fordulat végrehajtására kész etatista-militokratikus és reformista-neoliberális erők politikai blokkja.

Az illiberális rendszerelváltás sikeréhez még valami kellett: Oroszország mérhetetlen erőforrásai, mindenekelőtt kőolaj- és földgázkészletei, amelyeknek oligarchikus-bürokratikus kisajátítását 2000-től kezdődően megtörte egy – döntően pétervári eredetű, a szovjet rendszerelváltás Jelcinnel rivalizáló második számú hőse, Anatolij Szobcsak „köpenyéből” előbújt, fiatal közgazdászokból, „ex-csekistákból” és jogászokból álló – *ellenelit*, amely hatalomra jutva a szóban forgó vállalatokat és a nyersanyag-exportból származó kolosszális bevételeket lépcsőről-lépésre állami ellenőrzés alá vonta. Ez képezte a szétesőben lévő orosz állam aktuális „összegyűjtésének”, „erőre kapásának” anyagi alapját, ebből sikerült biztonsági tartalékokat képezni és – nem utolsósorban – ebből lehetett fedezni a mérhetetlen szociális, oktatási, egészségügyi infrastrukturális kiadásokat, végül pedig azokat a kiadásokat

is, amelyek az állam 1991 és 1999 között végzetesen megingott *legitim erőszak-monopóliumának* helyreállításához és érvényesítéséhez elengedhetetlenek voltak.

Az illiberális rendszerváltás sikerét és nagyarányú társadalmi támogatottságát Oroszországban kellőképp magyarázza a Szovjetunió szétesését követő általános zűrzavar és a társadalmi-gazdasági válság mélysége (a gyöngye, elemi közfeladatainak ellátására is képtelen, a mindenható oligarchák, korrupt bürokraták és a szervezett alvilág által egyaránt semmibe vett, erőtlen és tekintély nélkül állam siralmas állapota; a társadalmi devolúció vagy decivilizálódás; a tömeges és drasztikus elszegényedés; a fedezet nélküli lakossági megtakarításokat egyetlen tollvonással „leíró” neoliberais „sokk-terápia” civilizátori kíméletlensége; a kriminális-kleptokratikus-korrupcionista összefonódások az államban; az oligarchikus államkapitalizmus forrásokat felélő, tékozló mohósága és végtelen önzése; végül a pénzügyi krach 1998-ben és a kialakult rendszer végzetes megrendülése¹¹). Csakhogy az illiberális rendszerváltást végrehajtó, Szent-Pétervárról érkezezett, vegyes összetételű, de így vagy úgy „szobcsakista” modernizációs ellenelit *eredetileg* – meghirdetett programja, legjobb szándékai és legszebb reményei szerint – egyáltalán nem arra vállalkozott, hogy a

¹¹ Oroszország politikai átváltozásának kaotikus első évtizedéről lásd e sorok írójának monografikus munkáit: Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. Helikon, 1999.; Uő: *Borisz sztár és a sztárevicsek*. Helikon, 2000.

posztszovjet társadalom túrhetetlen vergődését és vegetálását túrhető vergődéssel és vegetálással cserélje fel, hanem arra, hogy a nyersanyagbevételek átcsoportosításával, az oligarchikus és kriminális káosz megfékezésével, az állam legitim erőszakmonopóliumának helyreállításával megteremtse a posztszovjet orosz társadalom *modernizációjának* előfeltételeit. Tíz év távlatából már látható valamelyest (és ezt többnyire maguk a „modernizátorok” is elismerik), hogy éppen ez az, ami nem sikerült. Nemcsak azért, mert a történetileg kialakult és megszilárdult orosz kulturális módok (gondolkodásmód, életmód, érintkezési mód, társadalmi elvárások stb.) rettenetesen megnehezítették ezt a modernizációs váltást, hanem mert az államot összeomlással fenyegető és akut válságba torkolló liberális reformok káoszából való erőszakos etatista kitörés ugyancsak a jellegzetes orosz módok egyike, és mert – mint azt Oroszország modernizálásának háromszáz éves története többször megmutatta már – *ezen a módon* még sohasem sikerült kikeveredni a modernizációs csapdából. Az etatista rendteremtést stagnálás és pangás, a stagnálást és pangást pedig akut válság, az akut válságot megint liberalizáló reformok, a reformokat megint káosz és összeomlás követte. Anatolij Csubajsz – az orosz rendszerváltás emblematikus alakja, az egykori „ifjúreformerek”, egyben az egész „pétervári csapat” kulcsfigurája, Jelcin megmentője 1995-ben, Putyin felfedezője és Moszkvába „importálója” 1996-ban – nemrég a Jegor Gajdar emlékére rendezett közgazdaságtudományi előadások sorozat keretében tartott

előadásában, visszafogottan bár, de elismerte, hogy az elmúlt tíz évben a GDP-nek – *elsődlegesen a kőolaj-és földgázéladásokból befolyt többlet révén elért* – megduplázásán kívül az új rendszer gazdaságpolitikájának semmi egyébre nem futotta. *Oroszország modernizációja elmaradt.* A munka termelékenysége tekintetében 2010-ben Oroszország ugyanott áll, ahol 1986-ban a Szovjetunió, vagyis az Egyesült Államok termelékenységének alig 30 %-át produkálja (a „fejlődés”, már ha a szóban forgó adatok hitelesek és pontosak, húsz év alatt 0,6 % volt). A Putyin mellett megmaradt néhai ifjúreformerek, de maga a kreml tandem, különösen Medvegyev – az orosz gazdaság gyöngeségét és az illiberális demokrácia instabilitását egyszerre feltáró 2008-2009-es gazdasági világválság hatására – fogyó reményüket ezidő szerint az innovációs gazdaság megteremtésében látják, ezen belül a nanotechnológiában megszerezhető orosz elsőséghez fűzve a legnagyobb reményeket.¹²

Magyarország ezzel szemben – legalábbis ezidő szerint – semmiféle olyan rejtett erőforrással, vastartalékkal nem rendelkezik (az úgynevezett „emberi tartalékot”, a tehetséget, szorgalmat, innovációs képességet, a bizalmi tőkét is beleértve), amely elégséges vagy alkalmas volna egy illiberális rendszerváltás, egy „szuverén demokrácia” megfinanszírozásához, egy ilyen rendszer stabil gazdasági-társadalmi alapjainak megteremtéséhez. A politikai feltételek (nagy arányú választási győzelem, az elszabadult

¹² Anatolij Csubajsz: *Innovacionnaja ekonomika v Rosszii – sto gyelaty?*” In: <http://www.polit.ru/dossie/2010/07/08/chubais.html>

korruptióval és az újkapitalizmus rendjével való elégedetlenség, a „kormányozzon már végre valaki valahogy” közfohásza, az ellenállás és az ellenállásra való képesség szinte teljes hiánya mind a halálosan legyengült vagy még nem elég erős politikai ellenfelek, mind a társadalom oldaláról), amelyek egy bizonyos helyzetben adottak, a következő pillanatban már nem adottak, úgyhogy önmagukban nem lehetnek elégségesek ahhoz, hogy egy ilyen horderejű váltás tartós alapját képezzék. Márpedig ha nincsenek hozzá sem belső, sem külső többletforrások, akkor csakis *a politikai és ideológiai „ráfordítás”* fokozásával – mindenekelőtt az ideológia gőzével hajtott államgépezet végrehajtási-intézkedési sebességének fokozásával – lehet a rendszert „deliberalizálni”, a minden ellenőrzéstől megszabadult végrehajtó hatalom ellenőrzése alá vonni és működtetni: ideológiával, látványossággal, megfélemlítéssel, burkolt és nyílt erőszakkal, a különféle önérvényítő képességgel is rendelkező érdekcsoportokra gyakorolt politikai és anyagi nyomással, amelyet olykor alig lehet megkülönböztetni az adott célcsoport megzsarolásától és – legalábbis hatását tekintve – az egész társadalom fékentartására irányuló megfélemlítéstől. Ha a politikai centrum egyelőre mérsékelten populista, hatalomra kerülésüket *szavakban* forradalomnak és új rendszeralapításnak nyilvánító erői – más választásuk nem lévén vagy önként, kéjjel – erre az útra lépnek, akkor ez a demokrácia olyan fokú szűkítéséhez fog vezetni, amelyhez képest Oroszország hamarosan az irányított demokrácia legvidámabb barakjának tűnhet fel számunkra.

Ha viszont okkal és joggal visszariadnak attól, hogy rálépjenek erre az útra, esetleg külső erők vagy a belső erőviszonyok alakulása késlelteti vagy megakadályozza őket ebben, akkor – mivel a politikai sokféleség világában, a liberális demokrácia keretei között, az akut gazdasági világválság közepette, a külső és belső eladósodottság mai szintjén, kevesebb mint három millió tényleges foglalkoztatottal, ezen belül több mint 700 ezer állami foglalkoztatottal a rend, a társadalmi béke fenntarthatatlan – belátható időn belül elsöprik őket *ugyannak a centrumnak* a szélsőségesei, akik már nemcsak a liberális demokrácia beszűkítését tervezik, de magának a demokratikus rendszernek a megdöntését és diktatúrával való felváltását is.

Mivel Magyarországon – itt nem elemezhető okok miatt – sem a politikai jobboldal, sem a politikai baloldal nem tudott hiteles és erős pártokban megjelenni, ma lényegében csak a politikai centrum képvisel számottevő erőt és még – a politikai mozgások dinamikája szempontjából meghatározó – erővonalak is a centrumon belül húzódnak: a kétharmados *parlamenti* többség birtokában illiberális rendszerváltást meghirdető és végrehajtó, *mérsékelt* nemzeti populista párt (Fidesz) és radikális populista ellenzéke (Jobbik), vagy ha úgy tetszik: a Fidesz és saját árnyéka között.

Hogy mikor és miként változhatnak meg ezek az politikai erőviszonyok, létrejöhet-e belátható időn belül Magyarországon nagy jobboldali és baloldali gyűjtőpárt a – demokratikus választási legitimitációval – szinte mindent

elfoglaló *centrummal* – mérsékelt és radikális *centrummal*¹³
– szemben egy sikeresen konszolidált illiberális

¹³ A jobboldali és a baloldali politikai mezőtől megkülönböztetett centrum (“liberális centrum”) heurisztikus fogalmát Seymour Martin Lipset-t követve használom. Ő *Homo politicus* című könyvében ezt a következőképpen alapozza meg: 1917-ig a szélsőséges politikai mozgalmakat jobboldali jelenségként tartották számon: akik a demokráciát készek voltak felszámolni, és ezen az úton a monarchia vagy arisztokrácia uralmának restaurációját kívánták elérni. Jobboldali volt az antiparlamentarizmus és a demokrácia-ellenesség. 1917 után aztán a kommunizmust és a fasizmust kezdték baloldali és jobboldali szélsőségként emlegetni. Az a látszat keletkezett, mintha a jobboldal és a baloldal szélsőségeivel szemben a centrumban maradtak volna a demokrácia védelmezői. Seymour Martin Lipset *Homo politicus* című könyvében ezzel szemben éppen azt igyekezett kimutatni, hogy a demokratikus és szélsőséges ideológiák és csoportok mindhárom politikai mezőben megtalálhatók, sőt, a történeti értelemben vett fasizmus nem a hagyományos jobboldal, hanem a liberális centrum széles középosztályi csoportjaira támaszkodva került hatalomra. *A parlamentáris demokrácia mindhárom alapvető politikai ideológiai mezőjén – szocialista baloldal, konzervatív jobboldal és demokratikus centrum – megtalálhatók a szélsőségek képviselői és ezek társadalmi bázisa*. Lipset első hallásra meglepő, de aztán igen meggyőzően bizonyított és a rendszerváltás utáni magyar viszonyokra – különösképpen pedig a jelenlegi válság-időszakra – is termékenyen alkalmazható tétele szerint a fasizmus (mint a szélsőségesen antiparlamentáris populizmus egyik kifejlési formája) nem a konzervatív jobboldal, hanem a demokratikus centrum szélsősége: „A klasszikus fasiszta mozgalmak – írja Lipset – a centrumból kiinduló szélsőséget képviselik. A fasiszta ideológia, jóllehet az állam felmagasztosítását tekintve antiliberalis, mégis a liberalizmushoz hasonlít abban, hogy szemben áll a felső üzleti körökkel, a szakszervezetekkel és a szocialista állammal. (Természetesen Lipset itt nem a konzervatív neoliberalizmusra, hanem a hagyományos 19. századi liberalizmusra és ennek választói bázisára gondol. – Sz.Á.) A liberalizmushoz áll közel abban a tekintetben is, hogy elutasítja a vallást és a tradicionalizmus egyéb formáit.” (Seymour Martin Lipset: *Homo politicus*, Osiris, 1995. 150.1.) Magyarországon a – köztudatban tévesen és az ideologikus politikai önmeghatározás síkján megtévesztően “jobboldalként” azonosított liberális centrumot (vagy demokratikus centrumnak) ez idő szerint két párt képviseli a parlamentben: a hol szemérmesen, hol nyíltan a fasiszta populizmus szótárával és akcionizmusával kacérkodó “Jobbik” és a hozzá képest mérsékelt, jórészt a szétforgácsolódott politikai jobboldal maradékát is magába integráló, néppárti szerepben fellépő kétharmados centripárt, a mérsékelt nemzeti populista Fidesz. A kérdéskörrel behatóan foglalkoztam már idézett könyvemben: *A kékek és a zöldek – Hideg polgárháború Magyarországon*. Palatinusz, 2010. 543-559.1.

demokráciában, amely a parlamentáris pártokat, magát a parlamentarizmust is ténylegesen *a demokrácia reprezentálásának* szerepére korlátozza, ezt ma nem lehet megmondani, ahogy az is sejthető csupán, hogy meddig tud, akar, mer – és egy ponton már: kénytelen – elmenni a liberális demokrácia szűkítésében, a sokféleség felszámolásában, a hatalomkoncentrációban, a tekintélyuralmi rend kiépítésében a jelenleg – kétharmados parlamenti többsége birtokában – minden belső korlátot lebontó és új rendszert építő mérsékelt populista centrum

Az orosz példa mindenesetre azt mutatja, hogy az „úton végig kell menni”. Legalábbis egy – előre meghatározhatatlan – ponton túl már nincs lehetőség a megállásra vagy a visszafordulásra, mert az egyensúlyát veszített demokratikus rendszert mindinkább már csak a rohanás – a saját vesztébe rohanás – negatív dinamikája tartja egyben. Oroszországban ma jól látszik, hogy a hatalomban illiberálisan berendezkedett putyini ellenelit, amely tíz évvel ezelőtt megindult a társadalmi káosz felől az állami rendteremtés felé, szívesen megállna félúton, ám ez lehetetlen: az oligarchikus társadalmi-gazdasági káoszt ugyanis nem annyira legyőzte, mint inkább láthatatlanná tette, „föld alá szorította”, illetve egyszerűen magába nyelte az állam. Így most az benne magában tombol már, belülről kezdi az államot emészteni és részekre szaggatni, amit aztán a jogállamiságról álmodó uralmi elit kénytelen újabb és újabb szabadságkorlátozásokkal, demokráciaszűkítésekkel

ellensúlyozni, így kerülve mind közelebb a rendőrállamiság régi-új képletéhez¹⁴.

¹⁴ Elég talán ezzel kapcsolatban a 2010. július 16-án az Állami Dumában harmadik olvasatban több mint kétharmados többséggel elfogadott és ezzel törvényerőre emelkedett – Medvegyev elnök által a jogállam vívmányaként ünnevelt, a visszavonását drámai hangú nyilvános levelekben és memorandumokban követelő polgárjogi szervezet és mozgalom által a jogállam halálának nevezett – törvénymódosításra utalni, amely kiterjeszti a KGB jogutódja, a Szövetségi Nemzetbiztonsági Szolgálat (FSZB) hatáskörét a *megelőzésre* (a törvénytervezetben eredetileg még baljós hangzású “különleges megelőzés”, oroszul “szpecprofilaktika” szerepelt), s amely a jogállam olyan alapvető vívmányait kezdi ki, mint az ártatlanság védelme és a jogbiztonság.

